

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB

3. RÆKKE. IV. BIND.

REDIGERET AF

VILLADS CHRISTENSEN

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL
I KØBENHAVN

TRYKT I AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

1904—05

Randers Befæstning

af

Læge N. H. Bay. *)

Randers var i Middelalderen bygget op ad Flintebjergs Skraaning, et Bakkeparti, som fra Engene ved Gudenaå hæver sig til en Højde af 190 Fod. Bebyggelsen har naturligt især funden Sted paa de jævne Partier af Bakken, fra dens Fod, som kan siges at begynde, hvor Middelgade, Brødregade og Trangstræde støde sammen, og opad dens vestlige Skraaning, paa Vest-siden af nuværende Adelgade, da Partiet Øst derfor, den saakaldte St. Laust Bakke, var for stejl til at tillade Bebyggelse. Først under Christian d. 3die fik Borgerne Befaling til at flytte indenfor Voldene og fik anvist Bygge-

*) Manuskriptet til denne Afhandling forelaa fuldt færdig ved Forfatterens sørgelige Død efter en Kørselsulykke i Randers i Aaret 1900. Det havde været hans Hensigt at lade den ledsage af særlig dertil udarbejdede Tegninger, men disse har ikke senere kunnet skaffes til Veje. Redaktionen har derfor medgivet den en Grundplan over en Del af Randers efter Fengers Matrikelskort fra 1874, ligesom vi henviser til den Gengivelse af Resens Kort over Randers, som findes i »Samlingernes« 3. Række, Bd. II, S. 205.

plads paa Frue- og Helligaandsklosterets Grund. Det kunde synes underligt, at der aldrig er funden Spor af Bebyggelsen paa Flintebjerg udenfor Graven, men det maa sikkert skyldes, at det har været Træhuse, som fuldstændigt forsvandt, naar de brændte. Det har nemlig viist sig ved Udgravning af Kjældere i den ældste Deel af den gamle By, at den ældste Bebyggelse har været med Træhuse. Paa den laveste Deel af Skraaningen bestaaer Grunden at fint Sand, hvorover findes et Muldrag, og enkelte Steder et Tørvelag af c. 2 Fods Tykkelse, hvorover findes 5—6 Fod opfyldt Grund, stærkt blandet med Knogler af Tamdyr, især Svin, Geder og Oxer. Staaende paa dette Muldrag er der flere Steder funden 2 Rækker Pæle af svære Egestammer, som lodret paa Gadelinien strakte sig ind paa Grunden, med en Afstand af c. 16 Fod mellem Pælerækkerne. De vare gravede ned i Grunden, idet de stod paa en lige afskaaren Ende; den øverste Ende var forkullet eller borthugget. Mellem disse Stammer var der nedrammet kanthuggede Pæle, hvoraf enkelte er funden forsynet med en Not, og i et enkelt Tilfælde fandtes en Egeplanke siddende i denne Not. Husene vare altsaa Bultfjælshuse, som vendte Gavlen mod Gaden, og de vare tækkede med Straa, idet der i Grunden af et af disse Huse fandtes halvbrændte, regelmæssigt liggende Halmlag. Gaardenes Grunde vare skilte ved Plankeværker, bestaaende af svære, nedgravede Egestammer, som over Jorden vare kanthuggede, stod 2—3 Alen fra hinanden, og hvis Mellemrum var fyldt med flækkede, nedrammede Egepæle.

Der findes i Randers ikke Stenhuse fra den tidlige Middelalder; kun i to Kældere med Tøndehvælvinger findes maaske Murlevninger fra denne Tid. Fra den senere Middelalder findes Paaskes Gaard paa Raadhuustorvet og Rester af et svært Gavluhus, Torvegade Matr.-Nr. 342. Hovedmassen af Gaarde maa dengang have været Bultfjæls-

eller klinede Huse, og endnu saa seent som 1592 kjendes Bulfjælshuse, idet Skattebogen for dette Aar nævner »Morthen Kiards planckehus«.

Hele den sydlige Deel af den nuværende By maa i den tidlige Middelalder have være Sumpe, hvorover en Vase førte til Broen. Endnu 1506 siges Grundene, som ligge i St. Clemens Sogn, at naa fra Herstrædet og ud til Fjorden. Der kan altsaa den Gang ikke have været nogen Østergrave længere end til Trangstræde eller nogen Vestergrave længere end til Keisergaarden. Hele Terrainet er opfyldt i 6—8 Fods Dybde.

Naar man skal skildre denne Byes Befæstning, maa der skjælnes bestemt mellem to Afsnit af Befæstningens Historie, nemlig Tidsrummet før og efter 1535, eller Befæstningen, som den var anlagt hovedsagelig af Valdemar Atterdag, og Christian III.s Slot og Fæstning.

Naar man undersøger Beretningerne om Randers før 1535, vil man finde, at Byen oftere har været besat af Hære, er bleven beleiret og indtaget eller har fordrevet Beleirerne. Bondehæren, som drog mod Knud den Hellige, standsede en Tid i Randers¹⁾; 1157 samlede Valdemar sine Tropper i Randers²⁾, men maatte gaa over Aaen og afbryde Broen, da hans Hær ikke var stærk nok til at forsvare Byen; 1170 mødtes han her med Erling Skagge.³⁾ Under Erik Plovpenning erobredes og afbrændtes Byen af Hertug Abel⁴⁾; 1340 tog Grev Geert sit Hovedkvarter her; da Valdemar Atterdag var kommen paa Tronen, byggede han af 11 nedbrudte Landsbykirker en Borg i Randers⁵⁾, som allerede 1357 blev erobret og ødelagt; da

1) Knytl. S. Cap. 51.

2) Knytl. S. Cap. 116.

3) Knytl. S. Cap. 124.

4) Huitfeld I p. 215.

5) Huitfeld I. 513. [Smlgn. nærværende Samlinger, 3, III. 80].

Matrielskort over Randers 1874.

Kongen 1359 søgte at gjenerobre Byen og beleirede den, gjorde Besætningen et Udfald, og Kongen maatte drage bort.¹⁾ Først 1534 blev Byen igjen beleiret, da Skipper Clement slog Leir paa Flintebjerg, men blev fordreven af Borgerne og Besætningen, idet hans Folk havde drukket sig fulde i det Øl, som de fandt i Kjælderne. Senere har Byen været besat og ødelagt af Svenskerne.

Som nævnt af Rosenørn²⁾ er det rimeligt, at der allerede under Valdemar I har været en Kongsgaard i Randers, hvorom Borgerhusene have samlet sig, idet flere af de nævnte Begivenheder tyde derpaa; særlig Valdemars Møde med Erling Skagge antyder Kongsgaardens Tilværelse, da Snorre angiver, at der var 80 Krigere tilstede i Hallen. Byen eller Kongsgaarden maa have været befæstet, dengang Hertug Abel indtog den, da man ikke taler om at indtage aabne Byer, og Grev Geerts Hovedkvarter i Byen nødvendiggjør ogsaa en større Gaard, hvor han kunde bo. Der mangler imidlertid alle bestemte Angivelser derom. Først under Valdemar Atterdag angives det med Bestemthed, at han byggede en Borg, og samtidig eller kort efter har Byen været befæstet. Der findes dog ikke nogen Beretning om, hvorledes denne Befæstning har været, og det er først fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, at vi finde en Beskrivelse af den, især da af dens Vestfront. Vort Kjendskab til den have vi fra Overenskomsten af 1505 mellem Magistraten og Prioeren for Helligaandsklosteret, Lauritz Nielsen³⁾, og fra et Sandemands-tov 1504⁴⁾, hvorved Byens Grænse fra Nørreport til Fjorden blev fastslaaet. Fremdeles findes der i Randers æld-

1) Huitfeld I. 519.

2) Rosenørn: Grev Geert og Niels Ebbesen I. Side 125.

3) Trykt i Stadfeldts Beskrivelse af Randers og i Kirkehist. Samlinger 4, V. 77.

4) Se Tillæg I.

ste Tingbog 2 Synsforretninger fra 1587 og 1598 og en Retssag angaaende et Stykke Jord, tilhørende Borgmester Niels Jacobsen fra 1599.¹⁾

I det følgende skal det forsøges med disse Breve som Grundlag at danne et Billede af Byens ældste Befæstning.

I. Den ældre Befæstning.

Bymuren. Ligesom alle befæstede Byer i Middelalderen, kan man antage, at ogsaa Randers har været omgivet med en Mur og Grav, og at Muren har været forsynet med Taarne. I Brevet 1505 angives, at Helligaandsklosteret skal »till ewig Tiid holle oc holle lade Bysens Plancker ferdige oc stercke mett Ringmure oc Bygning inden oc vthen fra then nordeste Sithe, som Closters Jord begynnes, oc swo til Vester Portt.« Brevet meddelers fremdeles, at Klosteret skal have en Del af Byens Vold, Grave og Planker, paa den ene Side »vesten nest op till vort Closters Gard oc Grwn, som er vti sin Lenge . . . fra then nordeste Sithe, som vor Closters Jord inden for begyndes, oc swo sonder att til Vester Portt vedtager.« Hermed konstateres altsaa, at Klosterserets Grund og Gjærde 1505 mod Vest begrændses af Byens Befæstning, hvortil hørte en Ringmur, som strakte sig i Retning Nord—Syd. Klosterserets Grund strakte sig dengang mod Nord til nuværende Skidenstræde, idet Grunden Nord derfor havde tilhørt Frue Kloster og før 1460 var bebygget med Paaske-sønnernes Gaard. Hvor langt mod Vest Grunden strakte sig, er ikke angivet, men den maa nødvendigvis have strakt

¹⁾ Saml. t. jydske Hist. og Top. 3. R. II. B. S. 203: Uddrag af Randers Tingbøger af Stiftamtmand Stemann.

sig et lille Stykke Vest for Snaregade, som begrændser Paaskes Gaard mod Vest.

Ved i Aaret 1898 at udgrave Grunden paa Matr. Nr. 376 ligeoverfor St. Mortens Kirkes Vestgavl fandtes 20' 2" fra Gadelinien, 52' 2" fra Kirkens Gavl Levninger af en Mur, som løb paralelt med Gadelinien. Murens Frontside vendte mod Vest, altsaa bort fra Gaden, og var beklædt med store Granitkvadere, men iøvrigt bygget af store Munkesteen. I Muren, som var 2' 10" tyk, fandtes 2 Aabninger, som lignede Skydeskaar, som mod Vest, altsaa mod Frontsiden, havde en Lysning af 6 Tommer, medens den østlige, altsaa indvendige Aabning, var 30 Tm. bred. Deres øverste Parti manglede; deres Bund laa c. 3 Fod under nuværende Jordoverflade, og midt i Bunden fandtes et forsænket Parti, som om der havde været anbragt et Gitter eller Vindue deri.¹⁾ Grunden udgravedes til 5 Fods Dybde uden at man naaede Murens Sokkel, som maa antages at befinde sig i en Dybde af c. 7 Fod, ifølge Opfyldningens Dybde i Nabolaget. Angaaende dette Matr. Nr.s Historie vides det²⁾, at Raadmand Peder Pedersen 1581 fik Skøde paa nogle Boder, beliggende paa dette Sted; da en af disse Boder maa have staaet paa denne Grund, og hele dette Terrain først er bleven bebygget c. 1550, da det blev udstykket af Hospitalet, er det umuligt, at Muren kan skyldes Levninger af et Steenhus eller anden Bygning, ældre end Boden, saameget mere som Kjældermuren mod Gaden viste sig at være langt yngre, idet den var sat af raa Kampesteen, og var vidt forskellig fra den anden.³⁾

1) Tegning og Opmaaling af Muren findes i Randers hist. Samlings Arkiv.

2) Kanc. Brevb. 1581, 13. Febr. (S. 223).

3) Boden maa være brændt engang i det 17de Aarhundrede, da der i Kjælderens Fyld fandtes Potteskaar fra Tiden 1600—1650.

Paa Hjørnet af Kirkegade og store Kirkestræde laa der til for c. 40 Aar siden en pragtfuld Bindingsværksgaard, bygget 1626 af Raadmand Mogens Nielsen; dens Kjældere ere endnu bevarede og vise det interessante Forhold, at den østlige Deel af Kjælderen bestaar af Tøndehvælvinger¹⁾, som fra Hjørnet strække sig 26' mod Vest og afsluttes med en lodret Mur, hvori findes Levninger af en Kamin, altsaa med en Endegavl. Efter Kjælderens Udstrækning at dømme har her altsaa ligget en Gavlbygning, og først 1626 er den øvrige Deel af Kjælderen bleven gravet, eftersom dens Mure ere satte af raa Kampesteen, og dens Loft bestaar af tæt liggende Egebjælker. Der har i Middelalderen ikke været bygget mellem Endegavlen og Priorsens Ladegaard — Hospitalet, thi Raadmand P. Pedersen fik Skøde paa de førnævnte Boder mod at bygge Boder med Jordkjælder paa den Hospitalet tilhørende Jord mellem Sygestuen og Mogens Skovs Gaard, hvilke Boder maa have ligget paa Matr.-Nr. 394 og 396. Før 1581, da Brevet er udstedt, kan der altsaa ikke have været Bygninger her, da det udtrykkeligt præciseres, at Boderne skulle bygges med Jordkjælder.

Naar man sammenholder den formodede Beliggenhed af Fæstningsværkerne med Fundet af Murlevningerne, Gavlbygningen og den Kjendsgjerning, at der i Middelalderen ikke kan have været bygget længere end 26 Fod fra store Kirkestrædes Hjørne, naar man til den Antagelse, at det er Rester af den oprindelige Bymur, som blev funden paa Matr.-Nr. 376.²⁾

1) Disse Hvælvinger synes at skrive sig fra 2 forskellige Perioder. I deres nuværende Form maa de hidrøre fra Slutningen af det 16de Aarhundrede, men der findes Spor deri af en ældre Hvælving.

2) Det kunde vel synes umuligt, at Levninger af Bymuren med

Som før nævnt gik Bymuren fra Vesterport i Retning Nord—Syd, og den maa altsaa ifølge det ovenfor konstaterede have fulgt den vestlige Huusrække i vestre Kirkestræde. Der mangler imidlertid før 1535 al Antydning af, hvor Bymuren har gaaet fra det Sted, hvor den dreier i Øst mod Nørreport, og derfra til Østerport. For at finde dens Spor maa man søge langt længere op i Tiden, og man udfinder da, at Christian III. beholdt den gamle Bymur, da han anlagde sin Befæstning. I Randers Byskattebog for 1646¹⁾ anføres, at flere Borgere svarede Jordskyld af det Jord, som laa bag deres Gaarde mod Muren. Den maa altsaa have existeret dengang, og i en Udskrift af Randers Tingbøger fra 1587 og 1598 findes ogsaa et Syn, som er optaget over Murens Tilstand, og som giver en temmelig tydelig Beskrivelse af, hvor man skal søge den. Der siges deri, at Muren gik til »Rondeelenn«, og denne Rondel maa have ligget Vest for Matr.-Nr. 549 (Maler Splids Gaard), omtrent paa det Sted, hvor nu Baghuset og den lille Have findes. Her boede nemlig 1587 Morthen Hesen,²⁾ og der siger at »indenfor Rondeelenn er byens iord oben inde i hans gaard«, altsaa maa den have ligget Vest derfor. Her laa der altsaa

Skydeskaar kan findes saa dybt under den nuværende Jordoverflade, da St. Mortens Kirkes Sokkel antyder, at Jordsmønnet ikke er synderligt forhøiet siden Kirkens Bygning. Den nuværende Kirke er imidlertid betydelig yngre end Bymuren, og Udgravninger om Kirken vise, at man først 5—6 Fod nede træffer det Jordlag, hvorpaa Bulfjælshusene har været bygget. See Saml. t. jydsk Hist. og Top. I. III. 323: Uldall: St. Mortens Kirke.

¹⁾ Skattebog 1646: Laurs Mollerup af det Jord bag ved hans Staldgaard til Muren Randers bye tilkommer, bevilget til Videre beskied for aarlig Jordskyld — 20 β. Peder Smed og Jens Guldsmid ligeledes.

²⁾ See Tillæg Nr. 2.

1587 en Rondel¹⁾, men der har sikkert ogsaa i den ældre Befæstning været et Taarn her, som skulde beskytte dette let saarbare Punkt, hvor Muren forandrede Retning, og tjene til dens Flankering. Herfra gik Muren mod Syd til Vesterport, og mod Øst bag Unge Anders Bays Gaard til Nørretaarn, og det maa antages, at dette Nørretaarn har staaet frem foran Muren, som sluttede sig til dets Sydmur, for at Graven kunde beskydes derfra. Øst for Nørretaarn laa 1587 David Prytzes Gaard, som eiedes af Peder Lassen, og her stod hans »store Korzhusz« et Stykke ind paa Byens Jord. Dette Korshus maa have været Forhuset til den gamle Bindingsværksgaard, som endnu for faa Aar siden fandtes her, og da det stod Muren 3 Kvarteer for nær, maa Muren altsaa søges c. 27 Al. fra Gaardens Façade mod Provstegade. Følger man den Flugt, som Muren her maa antages at have havt, vil man see, at den følger Bagbygningerne til den nordlige Husrække i Provstegade, hvilket ogsaa passer med Terrainets Beskaffenhed her, som stiger fra Provstegade op mod Baghusene. Muren maa have krydset Nygade paa Matr. Nr. 778 og derefter fulgt Bagbygningerne i Nygades sydlige Deels østlige Husrække, forbi Rosengade ned til Helenestræde. Terrainet stiger nemlig her ligeledes fra Nygade op mod Baghusene, og det passer fuldstændigt med Beskrivelsen i Synsforretningen 1587.

Muren maa have været forsynet med Udbygninger over Graven og en indvendig Vægter- eller Skyttegang,

1) Rondellen, das Rondel, var som Regel et meget svært Stentaarn, forsynet med Skydeskaar og en Platform med Tinder; det var bestemt til Armering med Kanoner og andet grovt Skyts. Det tilskrives i Tyskland Albrect Dürer (1527), men langt tidligere, især i Frankrig, fandtes runde Taarne som Led i Befæstningen af Borgene. Se v. Cohausen: Befestigungsweisen der Vorzeit. S. 317.

anderledes kan vel ikke Udtrykket i Brevet 1505 »Ringmur oc Bygning inden oc vthen« opfattes. Indenfor Muren laa »Byens Jord«, et ubebygget Stykke, som ifølge Synsforretningen 1587 skulde være 9 Alen bredt.

Det er ikke udelukket, at St. Mortens Kirke, hvis Vestgavl nu kun ligger 25 Alen fra Muren, kan have spillet en Rolle i Befæstningen¹⁾, ligesom Helligaands og Frue Kloster med Petri Taarn, da deres Grunde strakte sig lige til Muren; om Helligaandsklosteret vide vi, at det havde sine Priveter hængende ud over Muren — maaske de gamle Skydegallerier. Syd for Østerport, hvor Graabrødre Kirkegaard fandtes, har der ikke været anden Mur end Kirkegaardsmuren, som af Skattebøgerne sees at være vedligeholdt paa Byens Regning; den har været meget svær efter de Fundamenter at dømme, som 1898 opgravedes i Slotsgade.

Syd for Vesterport og Graabrødrekloster har der sikkert aldrig været nogen Mur, dels fordi en saadan vanskelig vilde kunne funderes i de sumpede Enge, dels fordi Engene selv vare et udmærket Værn, da de maa antages at have været impassable. Her har Befæstningen sikkert indskrænket sig til en Grav og Palisadering, ligesom efter 1535.

Graven. I de Breve, hvori Befæstningen omtales, er der kun Tale om Vestfronten fra Nørreport til Vesterport og derfra til Fjorden.

I Brevet 1505 angives det, at den Port, som Klosteret skal bygge, skal ligge »østen vedh the inderste Byens Graffue«. Dette Udtryk »the inderste Graffue«, synes at antyde, at der ogsaa maa være en yderste Grav, og i Brevet om Sandemandstovet (se Tillæg 1) staar og-

1) See v. Cohausen: Die Befestigungsweisen der Vorzeit S. 239 og fl.

saa, at de gjorde deres Tov »i den yderste Grøft«. Her ved er det givet, at der paa Vestfronten har været 2 Grave. Den inderste fulgte Bymuren fra Nørreport til Vesterport og var her ifølge Brevet 1505 forsynet med Stigbord, idet der staaer, at »wii oc mage stømme Vantnet igen ved Broen oc indholle thet mett Stygbord oc annet, huor wii kvnne, paa thet Graf-fuen paa then sönder Sithe skall icke forfylles«. Ifølge denne Oplysning er det givet, at Vandet i Graven ikke kan være ledet ind fra Fjorden eller, som ved den senere Befæstning, fra Nørreaa; det maa være kommen fra Bankerne Nord for Byen, og især maaske fra de rige Væld paa Slyngborg Mark. Graven Øst for Nørretaarn kjendes ikke af nogen Skrivelse, men maa jo have fulgt Muren og Østsiden af Graabrødrekloster. Den yderste Grav gik fra Nørreport til det østlige Hjørne af Priorens Ladegaard i vestlig Retning, idet Sandemandsbrevet siger, »at de gjorde deres Eed og Toff fra det Herstræde, som løber giennem Nørre Port i den yderste Grøft og saa vester att . . . til den vester Ende i fornævnte Grøft og saa sönder att østen ud med Priorens Ladegaard gømel eet Gærde«. I Modsætning til den inderste Grav, som gik i Retning Nord—Syd, gik den yderste Grav altsaa i Retning Øst—Vest. Ved Priorens Ladegaard, det nuværende Hospital, forlod Sandemændene Graven og gik gjennem et Gjærde, og det kunde altsaa synes, som om Graven ikke naaede længer, men der er dog størst Sandsynlighed for, at Graven fra Priorens Ladegaard dreiede i Sydost og fulgte Kirkegade hen til Vesterbro. Der staaer nemlig i Brevet 1505, at Klosteret skal »holle Broen mett alle sine Beleylighed ferdig oc Graf-fuene fra forskreffne Bro«; Flertalsformen »Graffuene« tyder paa flere, saa der er Mulighed for at Formodningen

er rigtig.¹⁾ Hermed stemmer ogsaa Beretningen i Sandemandsbrevet, at Mændene forlod Graven ved Ladegaarden, fulgte dennes Østside ned paa Engen i sydlig Retning, gik derpaa i Sydost og traf Graven igjen, som de derpaa fulgte til Fjorden. Ved fra Enden af Kaalgaardene ved Hospitalet at gaa i sydostlig Retning træffer man først »Kehrumwieder« og derefter Vestergrave; og da Graven maa antages at have krydset Kirkegade c. 20 Fod Vest for Hjørnet af Kirkestræderne, vil dens Forlængelse skjære Kehrumwieder, og derefter har den vel dreiet i Sydost og fulgt Vestergrave.

Det maa saaledes betragtes som fastslaaet, at der mellem den inderste og yderste Grav har ligget et Stykke Jord, og det kan vel ogsaa betragtes som givet, at det er dette Stykke Jord, som i Brevet 1505 kaldes »Vold«, og som Klosteret skal have til Vederlag for at bygge en ny Vesterport. Ifølge hele Beskrivelsen af det, maa det have været en Hovmed²⁾, og denne Anskuelse vinder endnu mere i Sikkerhed ved, at vi her nu træffe en Gade, som gjennemskjærer Terrainet, og som hedder »Hovmeden«. Der maa altsaa have været et Forværk mellem Nørreport og Vesterport for at styrke Befæstningen mod denne Side, og det maa have ligget høiere end den bagvedliggende By, da det kaldes »Vold«. Mod Øst har den grænset til den inderste Grav,

1) Ved at udgrave Fundamentet til en Pille i Matr.-Nr. 396, som ligger ved Siden af Hjørnестedet mod Store Kirkestræde, fandtes Grunden at bestaa af saa blød Mudder, at der maatte pilloteres.

2) Hovmed, Homaye, Hofmaje, det tyske »Zwinger« (Cohausen 223. Dvenger, Kalkar: Ordb. til det ældre danske Sprog I, 404) var et Forværk udenfor Bymuren. I Kjøbenhavns Diplom. I. S. 261 nævnes »then hommeydh, som stander westen Clare mwr«. S. 262 then Hommeydh wædh Øster porth. S. 341 the Haffmeyer wedh Nørre porth«.

og mod Vest til den yderste Grav, som kun har været forsynet med Palisadering (Plancker).¹⁾

Da der efter Helligaandsklosterets Nedlæggelse blev lagt en Gade gennem hele dets Grund, altsaa ogsaa gennem dette Forværk, beholdt Gaden Navnet Hovmed.

Mod Engene har der som nævnt vist kun været en palisaderet Grav, da Engene vare upassable Sumpe. Den vestlige Grav har fulgt Vestergrave og ved Keisergaarden dreiet ud i Aaens nærmeste Arm, »Suderstrømmen«, forbi Rosengaarden.²⁾ At den før Keisergaarden er dreiet bort fra Gadelinien antydes ved, at der lige ind i dette Aarhundrede fandtes en Vig af Aaen, som gik op til Keisergaarden og kaldtes »Graven«. ³⁾ Den østlige Grav har vel fulgt Østergrave forbi Dytmærskens og Trangstræde og dreiet ud i Fjorden ved gamle Toldbod, ligesom under den senere Befæstning, som synes temmelig uforandret at have benyttet den gamle Befæstning mod Engene.

Portene. I Brevet 1505 findes en Beskrivelse af Vesterport, som Byen ønskede den bygget. Den skulde ligge østen ved de inderste af Byens Grave, være »begge vegne sidelangs fast oc sterck, oc ther vdoffuer mett Swey-bog mett frii Gang ind oc ud, til oc fra, til Kongens

1) Ved Kloaklægning 1899 i Hospitalsgade og Kirkegade fandt Arbejderne i 6—7 Fods Dybde en svær Egepæl, som stod paa en lige afskaaret Ende, lige ud for det østlige Hjørne af Hospitalet. Derfra mod Vest fandtes et Lag Egeplanker af omtrent 7 Alens Længde, som laae paalangs af Gaden, og c. 10 Alen Vest for den førnævnte Pæl fandtes en lignende. Dette kan ikke have været en Bro, da Udtrykkene i Sandemandsbrevet forbyder en saadan Antagelse, men maaske en Plankebeklædning af Graven eller Rester af Palisadering.

2) Mon »Rosengaarden« ikke egentlig er »Russegaarden«? Lige ud for den laa i Aaen en Laxegaard »Mamens Russestade«.

3) See Stadfeldts Kort over Randers.

oc Byens Torff paa forskreffne Vold, vnder then forskreffne Sweybog mellem begge Mure vel hollen mett Gade oc Grwn«. Denne Beskrivelse er jo ret tydelig, men der blev aldrig bygget nogen Vesterport, hvilket oplyses i en Forpligtelse af 1522¹⁾, hvorved Prioren Jens Nielsen forpligter Klosteret til at udlægge en Gade over sin Grund til Vederlag for »then Sweybou oc gang, wy skulle haffue skicket effther Koning Hanss breffues lydelsse . . ., westher fra wort Closter paa byenss vold.« Ved denne Udtalelse er det givet, at det er Vesterport, Talen er om, og at den ikke blev bygget. Den Port, der fandtes, har vel været af Tømmer og har staaet i Kirkegade mindst 20 Fod fra Hjørnet af Kirkestræderne. Der findes en ejendommelig Sætning i Brevet 1505, at der skal være »fri Gang ind oc ud till Koningens oc Byens Torff paa forskreffne Vold«. Efter disse Ord ser det ud, som om Homayen har været benyttet til Torv, og der er heller ikke noget uforstaaeligt i denne Anvendelse, da den ifølge Tingbøgerne var ubebygget til henimod det 16de Aarhundredes Slutning, og den lange Fredsperiode førte med sig, at de fortificatoriske Hensyn traadte tilbage for de praktiske.

At der med Torvet skulde være ment Kirketorvet, er lidet sandsynligt; det var i al Fald 1581 omgivet med en Mur og kunde altsaa ikke benyttes til Torv.

Nørreport fandtes 1504, idet den omtales i Sandemandsbrevet. Ved en Rørlægning i Nørregade i Oktober 1873 stødte Arbejderne paa store Murmasser, og ved en Undersøgelse og videre Udgravning, som foretoges af Arkitekt Uldall²⁾, konstaterede han, at der her

1) Stadfeldts Actst. p. 303—5.

2) Beskrevet i »Jyllandsposten« for 23. Okt. 1873. Tegningerne

fandtes Levningerne af et mægtigt Taarn, som fra Nord til Syd havde en Udstrækning af 30 Fod; den nordlige Muur var $7\frac{1}{2}$ Fod tyk, den sydlige 3 Fod. Taarnet var bygget af Munkesteen med Fyld af raa Kampesteen, og mod den Nord for det liggende Grav var det beklædt med Kvadere, hvorimellem fandtes nogle, som aldeles utvivlsomt hidrørte fra romanske Kirker. Under Kjørebaneln i Taarnet fandtes en af en Tøndehvælving dækket Gang, 11 Fod lang fra Nord til Syd, som skraaned ned mod Graven, hvortil den aabnede sig, uden at der fandtes Spor af, at den havde været forsynet med Dør. Gangens Højde var 8 Fod, og Indgangen til den fandtes i den sydlige Endes Østvæg. Der fandtes ikke Spor til, at nogen Vindebro havde været fastgjort til Taarnet, med mindre man vil forklare Gangens Formaal at være at optage Vindebroens Kontravægt. Graven Nord for Taarnet havde en Bredde af 32 Fod og begrænsedes mod Nord af en $10\frac{1}{2}$ Fod tyk Mur; midt i Graven fandtes en $2\frac{1}{2}$ Fod tyk Støttemur. Disse Mure vare ligesom Taarnet opførte af Munkesten med Kjerne af raa Granit og beklædt med hugne Sten. Der fandtes betydelige Spor af Broen, men man maa angaaende den erindre, at hele Anlægget har været indlemmet i Christian III.s Befæstning og er forandret af ham, hvorfor den yderligere Beskrivelse vil være at finde der.

Der er et Spørgsmaal, som har stor Interesse, og det er Taarnets Alder. Af Sandemandsbrevet er konstateret, at det fandtes 1504, altsaa er det ikke bygget af Christian III., og det er ogsaa af dette Brev godtgjort, at Herstrædet dengang gik der igjennem. Da der 1462¹⁾

af Murresterne findes i Nationalmusæet 2. Afdl. og i Randers hist. Samling.

1) Stadfeldt Actst. p. 364.

blev udlagt en Gade over Frue Kirkegaard fra Syd til Nord, er det tilladt at slutte, at Færdselen dengang blev ført gennem Porten, og at Porten dengang har existeret. De Levninger, som 1873 fandtes af Taarnet, især den med en Tøndehvælving overbyggede Gang, tyder imidlertid paa en meget højere Alder, og de Kvadersteen, hvormed Taarnet var beklædt, og som aldeles utvivlsomt hidrøre fra romanske Granitkirker, minde os om, at Valdemar Atterdag byggede sin Borg af nedbrudte Kirker. Den nordlige Adgang til Byen er det Sted, som theoretisk seet, er det naturligste til Borgens Anlæg, da det paa Grund af høie Bakker Nord for Byen var det mest udsatte. Vi vide ogsaa, at hele Terrainet Syd for Nørretaarn indtoges af Frue Klosters Grund, da dette blev nedlagt i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede. Der vil da være at bevise, at den Grund, hvorpaa Borgen stod, er bleven overdraget Klosteret; ja, bestemt kan det ikke bevises, men der er meget, som taler derfor. Frue Kloster var nemlig, lige til det nedlagdes, nært knyttet til Kongemagten, idet Kongen var Klosterets Protector og udvalgte Prioren; paa dets Kirkegaard holdtes Ommersyssels Ting og St. Ludvigs Marked.¹⁾ Der var for den Tid ikke noget besynderligt i, at en Kirkegaard anvendtes til et saa profant Brug, saa hele Beviset hviler paa Fortællingen om, at Valdemars Borg var bygget af nedbrudte Kirker og paa Kongens Protektorat; der er derfor ikke leveret Bevis for, at vi i Nørretaarn har en Levning af Valdemar Atterdags Borg, men der er dog Sandsynlighed derfor. Da den maa formodes at have havt samme Udstrækning som Klosteret, maa den mod Vest have strakt sig til Rondellen, og her maa før 1462 have været en

1) Neckelmann: Randers Kjøbstad, S. 86. O. Nielsen: Sysselinddel. S. 57—58.

Udkjørsel for Byen. Det vil være temmelig urimeligt at antage, at Udkjørselen altid har været gennem Nørreport, da Vejen absolut før 1462 maa have fulgt nuværende Skidenstræde, og derfra ved at gaa gennem Nørreport vilde komme til at skjære Klosterjorden, eftersom baade Paaskes Gaard og Grunden Nord herfor tilhørte Klosteret. En saadan Port ved Siden af et Taarn var ogsaa meget almindelig i Middelalderen, og hertil kommer, at en Udkjørsel ved Siden af Rondellen vilde træffe lige paa nuværende Vinkelstræde, som under Navn af Tyvedgyden (Tiuffgyden) nævnes i de første Skattebøger (1567) og fører lige ud til Stedet, hvor Hobro og Mariagerveiene støde sammen. Mod Øst maa Borgen have indesluttet hele Klosteret, Kirken og Provstegaarden, og strakt sig over den nordligste Halvdel af Raadhustorvet indtil det gamle Raadhus, som laa i Raadhusstræde. Omtrent midt paa dette Terrain stod St. Petri Taarn¹⁾, og der er meget, som taler for, at dette oprindelig har været en Del af Borgen, en Barfred (Bergfried) og dannet Borgens Hovedværn.

Der svæver et vist Mørke over Forholdet mellem St. Petri- og Frue Kirker; 1529 fik Borgerne Tilladelse til at nedrive Frue og St. Laurentii Kirker, men 1535 fik de Tilladelse til at nedrive St. Petri og St. Laurentii Kirker, og dengang stod Frue Kirke endnu, og blev staaende, rigtignok som Borgerbolig, umiddelbart op til St. Petri Taarn, som i Skattebøgerne stadig kaldes Frue

1) Den Misforstaaelse af Pontoppidan, at St. Petri Kirke har ligget udenfor Byen, skyldes en feil Forstaaelse af Christian III.s Brev. Der staar i Stadfeldts Afskrift: »tvende Kirker med Prestegrund og Abildgaard, som er liggende uden Byen«, og dette Enkelttal er, gaar naturligviis kun paa Abildgaarden, som laa Øst for Nørreport udenfor Graven.

Taarn.¹⁾ Rosenørns Antagelse, at Kirkerne hørte sammen, maa jo være rigtig, og det er et Spørgsmaal, som Fremtiden maa løse, om det ikke var en Kirke med to Navne, da der først efter Frue Klosters Flytning til Mariager nævnes en Præst til Petri Kirke, selv om der samtidigt nævnes en Præst til Frue Kirke. Kirken var en romansk Kirke af Granit, og vest for den stod Taarnet. I de 3 Tegninger af Randers, som maa antages at være tegnede i Byen, nemlig Tegningen fra 1753, reproduceret i Rosenørns Værk om Grev Geert og N. Ebbesøn, et Kort over Randers Mark, tegnet 1763 af Søren Simonsen, i hvis ene Hjørne findes et Prospekt af Randers, og Billedet i Pontoppidans Atlas fra 1767, fremtræder Petri Taarn som et meget svært Taarn med kvadratisk Grundflade, 4sided pyramideformet Tag med Spir; tilsyneladende har det været 3 Lofter høj, har i øverste Loft 2 Aabninger paa hver Side, paa mellemste Loft en Aabning, det nederste Loft er dækket af de omliggende Huse. En mærkelig Overensstemmelse mellem de 3 Tegninger er det, at Taarnet vises med et fremspringende Hjørne mod Syd, altsaa dreiet c. 45° mod Frue Kirkes Plan. Hvis Tegningen er rigtig, maa dette Forhold være et Tegn paa, at Taarnet ikke oprindeligt kan have været Kirketaarn for St. Petri eller Frue Kirke, og saa kommer Spørgsmaalet frem, hvad det da har været, og Tanken, at det har været en Barfred, er da ikke saa fjern. Disse forekom ofte med 4kantet Grundplan, hvis Sider som Regel vare omkring 30 Fod lange, og Høiden var som Regel 3 Gange Sidens Længde. Hvor stort Taarnet har været kan ikke opgives af Kortene, da de ere altfor unøjagtige, men den Plads, hvor det har staaet, er stor nok til at rumme et saadant Taarn.

1) Skattebogen 1586: Giffuett Malthi Jesperssenn for ith lofft ath legge och presentere i wor Frue Torenn wnder Klockerne.

Om denne her udtalte Formodning om Taarnets Bestemmelse er rigtig eller ei, kan kun afgøres ved en grundig Udgravning af Fundamenterne, hvilket forhaabentlig en Gang vil finde Sted.

Østerport kjendes ikke før Christian III.s Tid, men det er ikke usandsynligt, at den er ældre, da der kun omtales Reparationer paa den, da han befæstede Byen.

Sønderport antages af Neckelmann ifølge hans Kort at have ligget ved den sydlige Ende af Middelgade, hvor denne støder sammen med Brødregade og Trangstræde. Det er muligt, at han har Ret, men det vides ikke; hvis den har ligget der, maa der fra denne have ført en Vase over Engene ned til Broen. Denne har sikkert ligget paa samme Sted, som den laa under Christian III., og har været kjendt lige fra Valdemar I.s Tid. Den maa ligesom senere have bestaaet af flere Broer over Aaens forskjellige Arme. Det er muligt, at der oprindeligt har været et løst Brofag, som kunde fjernes, maaske den har været indrettet som Svingbro, men senere har den været Vindebro, da denne kjendes fra et Sandemandstog 1492, som begyndte »under Vindebroen«, og i et Tingsvidne fra samme Aar nævnes ligeledes Vindebroen.¹⁾ I Arent Berntsens Bog nævnes ved Randers foruden Vindebroen tillige et Brystværn, men om det har været der i den ældre Befæstnings Tid vides ikke. Broen har vel havt samme Inddeling, som efter 1535, og vil blive omtalt senere.

Da Christian III. anlagde sin nye Befæstning, anvendte han de gamle Mure, som endnu omtales i Skattebøgerne fra Midten af det 17de Aarhundrede. Det var kun Muren fra Rondellen til Vesterport, som sløjfedes da

¹⁾ Angaaende udførlig Beskrivelse af Broen, see Rosenørn: Greve Geert og Niels Ebbesen I, 156—186.

Hovmeden indlemmedes i Byen, og den inderste Grav fyldtes, men endnu 1585 omtales i Skattebogen »en grauff paa Haffmeden«, og 1592 førtes omtrent 300 Læs Gruus fra »Capellit« til Hovmeden, saa det maa have været ret betydelige Opfyldningsarbejder, der her foretoges.

II. Christian III.s Befæstning.

Under den lange Fredsperiode for Randers fra 1359 til 1534 er Befæstningen bleven forsømt og havde ikke fulgt med Tiden. Hovmeden var afhændet til Helligaandsklosteret, Befæstningens Vedligeholdelse var for Vestfrontens Vedkommende overdraget samme Kloster, som var i stærkt Forfald, ved Frue Klosters Nedlæggelse var Østfronten svækket, det har derfor sikkert ogsaa vakt stor Forfærdelse i Byen, da Skipper Clement lagde sig for den med sin Bondehær, og en Deel af det heldige Udfald skyldes vel Øltønderne paa Flintebjerg. Efter at han var jaget bort, udkastede Borgerne strax Planer til at udbedre Befæstningen, og maa vel have meddelt Kongen disse Planer, eftersom Magistraten 1535 fik et Brev fra ham, hvori han skriver: » . . . som i oc skriffve om etthers byes befestning, tha bette wi etther, atti lade aldeles ther mett besta oc icke ytther mere befeste Byen, end som en nu befested er. Thii att vi sielff mett thed allerførste agte att giffue oss tid till byen oc da wille før mett oss en god bygningsmester, som skal giffue etther god wnderuisning, so attie skulle ikke gjøre etthers kost oc thering till forgieffues«. Kongen ønskede altsaa at ordne Befæstningen selv, men han havde ogsaa andre Planer for med Randers, som forsinkede Befæstningen meget, nemlig at bygge et Slot her. Da Graabrødre-

kloster 1530 var bleven nedlagt, blev det givet til Mogens Giø¹⁾, og er efter hans Død 1544 kjøbt eller mageskiftet af Kongen. Denne har derefter først benyttet Klosterbygningerne, som de vare, da der allerede 1545 tales om Randersborg²⁾ eller Kongens Gaard i Randers. I Aaret 1547 blev Frantz Bilde Lensmand her³⁾, idet han fik Følgebrev til Bønder i forskellige Herreder, som skulde svare ham paa kgl. Maj. Vegne til kgl. Maj. Gaard udi Randers. 1548 var Ombygningen begyndt, idet Otte Krumpen til Mariager Kloster fik Ordre til at skaffe Frantz Bilde til Kongens Gaard i Randers alt det Kalk, han der kan bekomme og aflade.

Den Mand, som fuldendte baade Slottet og Befæstningen, var Hans Stygge, som 1548 blev Lensmand i Randers⁴⁾ og samtidig fik Brev paa Essenbæk Kloster, Østrup Gaard og Tordrup.⁵⁾ Nu tog Bygningen af Slottet Fart; Abbeden i Øm Kloster, Johan Høiken til Alling Kloster og Jørgen Rud fik 1550 Ordre til at brænde 10,000 Mursten hver til Randersgaard⁶⁾; Frantz Bilde, som var bleven Lensmand paa Silkeborg, skulde brænde Sten og føre dem til Ans, »at de gaa nedad Guden til Randers«⁷⁾ ligesom han skulde levere Tømmer til Slottet.⁸⁾ 1549 gav Kongen Befaling, at »det nye Huus paa Randershuus« skulde tækkes med Tagsten og ikke med Skifer,

1) Frederik I.s danske Registranter 246.

2) D. M. 4. R. 6. Bd. S. 109.

3) D. M. 4. R. 2. B. S. 75, 76.

4) D. M. 4. R. 2. B. S. 77.

5) Tordrup, nedbrudt c. 1550, Materialierne benyttedes til Drborg. Blev under Navnet Frisenvold oprettet til Baroni for Mogens Greve af Friis 6. Apr. 1672.

6) D. M. 4. R. 2. B. S. 82.

7) D. M. 4. R. 2. B. S. 181.

8) Jacob Byggemester nævnes som den, der skulde udvælge Tømmeret til Slottet. D. M. 4. R. 2. B. S. 181.

og at der skulde bruges hessisk Glas og ikke spansk.¹⁾ 1550 fik Hans Stygge Brev fra Kongen angaaende forskellige Byggeemner, Lensmændene i Aarhus og Silkeborg skulle levere det Tømmer, der skal bruges²⁾, Aaen til Silkeborg skal ryddes og gjøres seilbar, Broen over Aaen skal gjøres istand, og der skal bygges en Stald til 40 Heste.

1550 var Slottet nogenlunde færdigt og kaldes nu i Brevene »Dronningborg«, men der maa have været meget at rydde bort, thi den 6te Juli 1551³⁾ fik Bønderne i Middelsom og Sønderlyng Herreder Ordre til at møde paa Slottet med Heste, Vogn og 2 Mand hver for at arbejde der i 2 Dage. Endnu 1553 byggedes der paa Slottet, idet Hans Stygge den 26de August fik Ordre til at nedbryde Alling og Skørring Kirker og bruge Materialerne derfra til Dronningborg Bygnings Behov, hvilket dog ikke skete. Samtidig med Slottets Bygning paabegyndtes Byens Befæstning. Første Gang efter 1535, der høres noget om den, er 1548, da Kongen skrev til Borgermester og Raad⁴⁾, at »de skulde være den Graver behjælpelige, at den Grøft snart kan blive færdig«, men Borgerne vare ikke meget ivrige, og først efter at Slottet var færdigt, gik det lidt hurtigere. 1552⁵⁾ kunde Hans Stygge melde Kongen, at det gik godt med Grøften, og at den formodentlig vilde blive til stor Gavn, men han maatte have 1000 Daler til at lønne Arbejdsfolkene med. De blev ham anviste hos Renteskriveren Jørgen Pedersen

1) D. M. 4. R. 4. B. S. 97.

2) D. M. 4. R. 5. B. S. 210, 4. R. 6. B. S. 228, 234, 235.

3) Kancelliets Brevbøger 1551—55, S. 56. 1552 blev Vorup Kirke nedreven og dens Materialier brugt til Drborgs Bygning. Kancel. Brevb. S. 174.

4) D. M. 4. R. 2. B. S. 78.

5) Kancel. Brevb. S. 193.

i Ribe, og han fik endvidere Tilladelse til at oppebære Byskatten. Da de 1000 Daler nogen Tid efter vare udgivne, skrev Hans Stygge om flere Penge, og Kongen gav ham da Tilladelse til at sælge det Korn, som laa paa Slottet.¹⁾ Det forslog dog altsammen ikke, og i Skrivelse af 2den Marts 1553²⁾ fik derfor Bønderne i Sønderhald, Nørre, Sønder, Vester-Lisberg, Haslev, Saubro, Framlev, Gjern, Lysgaard, Nørrelyng, Sønderlyng, Middelsom og Rougsø Herreder Ordre til »at begive sig til Grøften, som er paabegyndt ved Randers, med Heste og Vogne og 2 Hjælpere med Spader og Skovle ved hver Vogn, og arbejde der i 2 Dage paa egen Kost, efter Lensmandens Tilsigelse«. Denne Kraftudfoldelse maa vel have hjulpen, thi der høres nu ikke mere til Grøften. Portene bleve tillige istandsatte, idet Kongen beordrer Lensmanden til »at opmure Pillerne ved begge Sider under Østerbroport med hugne Steen; han vil sende ham Terpentin til at komme i Spærkalken, saa at den duer til at mure med«. Broen over Aaen blev ogsaa repareret, idet Kongen den 21de December 1551 skrev til Frantz Bilde paa Silkeborg og Abbeden i Øm, at de skulde udvise Lensmanden i Randers Egetræer i Kronens Skove, naar han kommer med sine Tømmermænd, da Randers Bro skal ombygges til Foraaret. Det tog omtrent 18 Aar at fuldføre Befæstningen.

Graven. Som vist i Skildringen af den ældre Befæstning, maa Gravene dengang være bleven forsynet med Vand fra Marken Nord for Byen. Dette var ikke tilstrækkeligt for Christian III.s store Planer, og han ledede derfor hele Nørreaa ind til Byen. Denne falder i Gudena ved Fladbro, omtrent $\frac{1}{2}$ Mil fra Randers, og

1) Kancel. Brevb. S. 237.

2) Kancel. Brevb. S. 225.

Kongen byggede derfor en Dæmning tværs over Aaen, omtrent 20 Alen Vest for Broen, og gravede en Kanal ind til Byen. Denne Kanal gik først gennem nogle lave Udløbere fra Bankerne, som begrændse Gudenaadalen mod Nord og løb dernæst i lige Retning langs Engene ind til Landsbyen Hornbæk, $\frac{1}{4}$ Mil fra Randers. Der optog den Møllebækken fra Oust Mølle (Øverst Mølle) og gik derfra ind til Byens Vesterport. Hele denne Kanal kan endnu følges som en sid Sænkning i Jordsmonnet paa den nordlige Side af Jernbanedæmningen indtil lidt Øst for Hornbæk; derfra er den dækket af Banedæmningen, men lige til Jernbanens Anlæg fandtes Graven som en c. 20 Alen bred Aa fra Hornbæk til Hospitalet i Randers, hvor den drev Hvide Mølle. Ved Hvide Mølle dreiede Kanalen i nordøstlig Retning op mod Nørreport. Paa denne Strækning har der været udført et storartet Jordarbejde, idet Graven indtog hele Terrainet mellem Volden i Store Voldgade mod Øst med denne Gades Fortsættelse i Smøgen mellem Matr.-Nr. 539 og 553, og von Hattenstræde og Lille Voldgade mod Vest og Nord. Gravens største Bredde i Jordoverfladen var her c. 160 Fod, og Vandfladens Bredde maa have været c. 60 Fod. Der findes nemlig en Niveau-forskel mellem Hvide Mølle og Nørreport af 27 Fod, og da Vandfladen laa 3 Fod under Gadens Niveau ved Hvide Mølle, har Forskellen altsaa været 30 Fod, hvortil endnu kommer Vanddybden, som vel har været 6—8 Fod.

Indtil 1855 eksisterede Graven endnu i dens fulde Dybde og Bredde i Matr. Nr. 538, 539, 549, 544 og 546 og var omdannet til en Række meget smukke Haver. Ved Nørreport indsnævredes Graven til Broens Længde, 32 Fod, hvorpaa den mod Øst fulgte Fabrikstræde og Nordre Grave indtil »den grønne Knold«, som laa hvor nu Huset Matr.-Nr. 784 staar. Graven og

den indenfor liggende Mur indtog Kvarteret mellem Fabrikstræde og Provstegade. Ved »den grønne Knold« dreiede Graven mod Syd, og her findes en Smøge, som betegner Gravens Østgrændse; dens Vestgrændse antydes endnu af en Forhøining i Jorsmonnet, hvorpaa Bagbygningerne til Husene i Nygades østlige Række ere opførte. Syd for den grønne Knold dannes Grænsen mod Øst ligeledes af en Forhøining, en udvendig Dæmning, da Terrainet her sænker sig stærkt ned mod Slotsgade. Hele Strækningen fra Nordre Grave til Slotsgade er endnu Haver. Mod Slotsgade og Frederikspladsen maa Graven have været lukket ved en svær Dæmning, og Kongen var praktisk nok til at drage Nytte deraf, og anlagde derfor en Mølle her¹⁾, Slotsmøllen; for at skaffe denne et solidt Fundament, gav han Anvisning paa at nedrive Bjergby og Erslev Kirker og bruge Stenene dertil. Denne Mølle stod indtil 1617, da Hvide Mølle blev anlagt, og samtidig med at Vandet lededes bort gennem denne, maa altsaa hele Graven og den øvrige Befæstning være opgivet. Syd for Slotsmøllen passerede Graven Østerbro og løb nu langs Slottets Østside, altsaa ned gennem Frederikspladsens vestlige Deel, ved hvis sydlige Ende den dreiede ind i Østergrave, som den fulgte indtil Skibsgade, hvor den løb lige ud i Aaen paa det Sted, hvor nu den gamle Toldbod staar; der existerer en Beretning om, at Borgermester Mads Paulsen byggede et Orlogsskib i Slotsmøllestrømmens Udløb²⁾; efter at Slotsmøllestrømmen var fyldt, blev dens Udløb bevaret som Skibsværft. Fra Skibsgade til Sønderbro maa Graven

1) Kancel. Brevb. S. 163.

2) Galthen: Beskrivelse over Randers, S. 84. Mads Paulsen Borgermester 1655 til 1664.

have været forsynet med Vand fra Aaen, idet Suderstrømmen gik over den sydlige Ende af Søndergade hen til Skibstræde. Ved Rørlægning i Søndergade 1897 optoges flere meget svære Pæle, som maa have hørt til en Bro over Suderstrømmen, anlagt af Christian IV.

Vestergrave maa ligeledes have været forsynet med Vand fra Aaen, og Vandet har sikkert ikke havt Løb gennem Graven, men været stillestaaende; der er nemlig i Skattebogen for 1586 opført Udgifter til betydelige Oprensingsarbejder af Graven. Paa Resens Grundtegning af Randers¹⁾ er der ikke anført nogen Vestergrav, hvorimod Hvide Mølle er anlagt med Udløb til Aaen. Dette er ikke rigtigt; saalænge de vandfyldte Grave fandtes, kunde Vandet ikke løbe ud ved Hvide Mølle, og Vestergrave eksisterede ganske vist ikke paa Resens Tid som Grav ligesaalidt som de øvrige Bygrave, men da han har angivet de øvrige Graves Løb, burde ogsaa Vestergrave være anført, da hele hans Kort jo alligevel for en stor Del er Fantasiprodukt.²⁾

Sønderbro udgik lige Syd for Matr.-Nr. 187 paa Vestergrave. Denne Bro bestod af flere Led, som førte over de forskellige Løb. Nærmest Byen løb Suderstrømmen, hvorover Suderbroen førte til Grunborgholmen; derfra førte Vindebroen over Vindebroløbet til Laxegaardsholmen, hvorfra den sidste Bro førte over til det sydlige Fastland, Brotofte. Broen var bygget paa nedrammede Pæle og var kun hævet lidt over almindelig Vandstand, da det jævnlige anføres i Skattebøgerne, at der maatte sendes Baade ned ad Fjorden for at opsøge bortdrevne

1) Gengivet i »Saml. t. jydsk Hist. og Topogr.« 3. R. II, S. 205.

2) Naar Udløbet ved Hvide Mølle blev anlagt 1617, har det altsaa eksisteret paa Resens Tid. Hans Fejl er da blot, at han angiver de gamle Grave som vandfyldte; men formodentlig har de al drig været helt udtørrede. (Red. Anm.)

Brodele, som vare førte bort af Høivande. Paa Grunborg-holmen fandtes en Befæstning¹⁾, hvorfra maaske Navnet Grunborg kommer, og denne styrkedes jo yderligere ved Vindebroen. Det var Byen en dyr Bro; der findes stadig Udgifter til den anførte i Skattebøgerne, og da den var reven bort af Iisgang 1626, flyttede Christian IV. den derfor til dens nuværende Sted.

Hvor Graven ved Vesterport svingede i Nordvest og passerede Hospitalet, var der en Stendæmning, som vel har tjent til at styrke Jorddæmningen mod Engene.

Portene. Vesterport stod udfør Matr. Nr. 533, hvor den snevre Vestergade begynder, og ligesaa lidt som ved den ældre Befæstning fandtes her noget Porttaarn; det har kun været en simpel Port til at lukke, med Portstolper eller maaske med murede Piller; saaledes fremstilles den ialtfald paa et gammelt Oliemaleri i Randers Musæum fra Slutningen af det 18de Aarh. Broen, som førte over Graven, maa have haft murede Brohoveder, idet der i Skattebogen 1586 anføres en Udgift til at føre Mursten til Broen, og der ved Rørlægning er funden Levninger af svært Murværk.

Nørreport, eller Nørrebaand, som den ofte kaldes, er den samme Murstensbygning, som er beskrevet under den ældre Befæstning; den var forsynet med Porte, som aflaaedes og benyttedes til Fængsel. Her opbevaredes ogsaa »Stokken«. ²⁾ Syd for det egentlige Taarn fandtes 1873 Fundamenter af Stenbygninger, som vare sammenbyggede med Taarnet, men hvis Bestemmelse ikke er rigtig klar. De maa have været høie, da Kjøbmand Rasmus Welling, som ejede Gaarden Matr.-Nr. 548, c. 1785

1) Arent Berntsen: Danm. frugtb. Herl. S. 143.

2) Skattebog 1569: gaff wii Rasmus Tømbermand III mk. for han ferde stocken i Nørbandt oc IIII mk. for tømber the till.

klager til Magistraten over, at Taarnet tager Lys og Luft fra ham og forlanger det nedreven.

Over Graven førte som ovenfor meddelt en fast Bro af 32 Fods Længde. Strækbjælkerne fandtes i den sydlige Halvdel af Broen paa deres oprindelige Plads, i en Dybde af 5 Fod under Gaden; de hvilede med den ene Ende i Taarnmuren ovenover den hvælvede Gang, og med den anden i Midtpillen i Graven. Ved Taarnenden vare de støttede ved Skraastivere mod Taarnmuren; paa tværs af Strækbjælkerne var der anbragt Tværbjælker, som vare fæstede til Strækbjælkerne ved svære Jernbolte. Paa disse Bjælker var der lagt Egebord, og oven paa dem Lyng og Sand, saa hele Brobanens Tykkelse maa have været henved 3 Fod, da Kjørebanen gennem Taarnet maa have ligget c. 1 Alen under Gadens Plan; Brobanen var dernæst brolagt med Piksteen. ¹⁾ Den nordlige Halvdeel af Broen var ødelagt, saa Forholdene der ikke kunde konstateres, men har vel været af samme Konstruktion, som den sydlige. Langs den østlige Side af Broen fandtes en Mur af 11 Tommers Tykkelse, som strakte sig fra Taarnet til den nordlige Landpille; under denne Mur har Vandet havt sit Løb gennem to Aabninger eller Buer. Der blev ikke funden nogen tilsvarende vestlig Mur, da Udgravningen ikke strakte sig saa langt. Disse Sidemure kunne jo være Gjenstand for forskellige Fortolkninger; man kunde saaledes antage, at de ved at bære Tværbjælkerne have tjent til Støtte for Broen, men dette har neppe været deres eneste Bestemmelse, da den afbrudte Overkant af Muren fandtes i en Afstand af kun $\frac{3}{4}$ Alen under Gadelinien, altsaa over Brobanen. Ifølge dette maa man antage, at der har været Mure langs begge Sider af Broen, og det er derfor muligt, at deres Bestemmelse

¹⁾ Skattebogen 1586.

har været deels at støtte Broen, deels at dække den mod Beskydning fra Siderne og derved skaffe Besætningen fri Passage til Gravens Nordside.¹⁾ I en Afstand af 14 Fod Nord for den nordlige Landpille fandtes 1873 af Arkitekt Uldall en Mur af raa Kampesteen, af 4 Fods Tykkelse, og 7 Fod Nord derfor en anden Mur, 5 Fod tyk, som i Sydsiden bestod af raa Kampesten og i Nordsiden af Murværk. Mellemrummet mellem disse to Mure blev dengang opfattet som en Grøft, men det er vist rettere at antage, at de ere Levninger af et Forværk, som maa- ske har været sammenbygget med den nordlige Landpille, og ikke vare ualmindelige, især naar der fandtes en fast Bro.²⁾ Der kjendes kun een Grøft af nogen Betydning her, nemlig den, som førte Vandet fra St. Laustbakke; men den løb nordligere og fulgte lille Voldgade og fandtes endnu for c. 20 Aar siden, som steensat Rende. Dens Betydning var at optage det fra Bakkerne nedskylende Vand, saa det ikke løb i Graven og fyldte den med det medfølgende Gruus.

Østerport maa have ligget udfor Matr.-Nr. 130 og Øst derfor. I Skattebogen 1592 nævnes nemlig, at Graabrødre Kirkegaards Mur stødte op til Østerport, og da Muren maa søges Øst for Matr.-Nr. 129, hvor der er paavist at have været Kirkegaard, maa den altsaa have ligget paa det angivne Sted.³⁾

Porten var muret⁴⁾ og havde mindst 2 Stokværk,

1) Skattebog 1586: III X Alen træer, som kom thill Ressninger offuer Reckerne for Nørreport.

2) Cohausen: Befestigungsweisen S. 213—14.

3) Kirkegaardsmuren stod i Slotsgade 9 Fod Nord for den sydlige Husrække, hvor der 1898 afdækkedes et meget svært Fundament af store Kampesten.

4) Skattebogen 1584: Paul Murmand for han arbeidet offuer østerport.

idet der oftere i Skattebøgerne nævnes Afgift af Leiligheder over Østerbroport. Den var ligesom Nørreport til at lukke.¹⁾ Broen hvilede paa Piller, der vare opmurede med hugne Steen, og har ligget udfor Gaarden Matr.-Nr. 756.

Volden. Fra Vesterport til Rondellen fandtes en Jordvold, og angaaende den giver Tingbogen gode Oplysninger. I Mødet den 22de Oktbr. 1599 oplyses, at Volden 1559 var saa bred paa Kronen, at 2 Karle kunde gaa ved Siden af hinanden derpaa. Senere blev imidlertid en Del af Kronen sløifet, saa den blev omtrent 2 Alen lavere, og Volden blev af Borgerne jævnlig benyttet til Aflæsning af Fyld, saa den 1599 i den sydlige Ende var 11 Alen bred og længere mod Nord 13 Alen bred. Gaden, som løb langs Volden, nuværende Store Voldgade, var 10 Alen bred og længere mod Nord 13 Alen bred. Hvor høi Volden har været, kan ikke afgøres efter Synets Beretning, men da den ikke var høiere end at der kunde kjøres op paa den med Heste og Vogn, kan dens Høide ikke have været stor. I Slutningen af det 18de Aarhundrede stod endnu en Deel af den, da en af dens Naboer andrager Magistraten om Tilladelse til at sløife den, efter som den kun var Legeplads for Byens Dreng.

Der foreligger ikke Efterretninger om Rondellens Størrelse eller Indretning, men man maa antage, at det gamle Taarn, som maa have været her, er bleven forstærket, saa det var istand til at bære groft Skyts. Herfra og til Østerport stod den gamle Bymur paa Gravens Byside. Som Regel pleiede man i det 16de Aarhundrede at forstærke Murene dels ved Granitmur, dels

¹⁾ Skattebog 1586: III mk. for stoll thill en krog ock II stabbill thill østerport ath hegte porthene op med.

ved at lægge en Jordvold indenfor Muren. At dette ikke er sket her oplyses af Synet 1587, og der staaer da kun tilbage at antage, at Muren kan have været forstærket ved en lav udvendig Vold. Syd for Østerport havde Christian III. jo opført Dronningborg Slot, og dette var nu traadt i Graabrødreklosters Sted, som Led i Forsvaret. Bymuren var her fortsat med en Mur paa den indvendige Side af Graven¹⁾, saalangt Slottets Grund gik, altsaa til Østergrave.

Langs Vester- og Østergrave var der ikke nogen Mur, ligesom ved den ældre Befæstning, som Christian III. maa have benyttet temmelig uforandret. Der omtales i Skattebøgerne Palisadering²⁾ langs Graven, og langs denne løb der en Gade³⁾

Det varede ikke mange Aar før Befæstningen tabte sin Betydning for Borgerne. Synsforretningen 1587 meddeler os, at de søgte at skyde deres Gaarde ind paa »Byens Jord«, og Beskrivelsen af Volden 1599, at Borgerne brugte den til Losseplads; derfor se vi ogsaa, at Byens Jord 1646 var overgaaet i Borgernes Eie, idet der betaltes Jordskyld af den. Nogle Aar før, 1643, havde Fæstningen en kort Blomstringstid, idet Wrangel, da han gjorde Randers til sit Hovedkvarter, lod Fæstningsværkerne istandsætte. Han har sandsynligviis ogsaa fyldt Gravene

1) Skattebog 1586: giffuit Pouell Murmand sielff fierde for hand oplagde Muren wed slotzgraffuen III mk.

2) Skattebog 1592: giffuit Niels Christensen Tømmermand for VI Dags arbeide hand hug Pellie thill paa østergraffue, og senere omtales: 6 Læs tømmer thill Østergraffue. Rasmus Hansen for hans Pram at banke pæele neder med ved Østergraffue, fremdeles IV tolf alens træer thill Østergr. Skattebog 1598: Christen Bayer for I tylt Egibord thill kledning for de Østergraffue.

3) Skattebog 1586: Morthen Kiard I mk. Jordskyld paa de westre graffue.

igjen med Vand. Stadfeldt angiver, at Hvide Mølle blev bygget 1645, men der findes imidlertid Angivelser ¹⁾ om, at Hvide Mølle har eksisteret fra 1617, og Forholdet er da vel dette, at Wrangel nedlagde Møllen 1643 for at kunne fylde Gravene, og at den er bleven opbygget igjen 1645. Wrangel byggede ogsaa en Skandse Syd for Byen paa den Banke, hvorover nu Aarhusveien gaaer, og Mindet om den er bevaret i Navnet »Skandsemøllen«, som ligger her.

Det sidste Stykke Vold, Nørrebaand og St. Petri Taarn forsvandt i Slutningen af det 18de Aarhundrede, og i Midten af det 19de forsvandt de sidste Grave vest for Nørregade. Tilbage staar endnu en Række smukke Haver, hvor Graven var mellem Nordregrave og Slots-gade, — den eneste Rest af Christian III.s store Værk.

Tillæg.

1. Udskrift af S. A. Stadfeldt: Randers Bys Diplomatium. Side 357.

1504. Udi et Sandemænds Brev paa noget Kaalgaards Jord og Graffve paa de vester Grave Aar MDIII^o feria proxima ante nativitatem Mariæ |: NB Nativitas Mariæ indfaldt d. 8. Sept. :| gjorde de i ommeldte Brev fornevnte Mænd deres Toff og Eed paa nogle Kaalgaards Jord og Graffve i Randers, hvilket de kundgiorde at de gjorde deres Eed og Toff fra det Herstræde, som løber giennem Nørre Port i den yderste Grøft og saa vester att framfor Per Hviids

¹⁾ I Cancelliraad Olsens Exemplar af Stadfeldt findes anført, at Hvide Mølle har »fast siden Aar 1617 havt sit Vandløb med Vold og Grav, Dam og Damsbond fra Høibro og indtil Hvide Mølle«.

Smedie til den vester Ende i fornævnte Grøft og saa sønder att østen ud med Priorens Ladegaard gømel eet Gærde og saa langt sønder att, som alle Kalgaardene recker indtil Engen og saa sudosten op paa den yderste Graf og udi Fiorden. Alt det der imellem er Byen og forskrefne yderste Grøft bøgt og ubøgt, svor de til Byen og Kronen, Kirkens og Closters uforkrænket, hvor som the kunde vitne thennom ther Lod og Deel uthi mett Reeth.

2. Topografiske Bemærkninger til Uddrag af Randers Tingbøger fra 1587, 1598 og 1599. See nærværende Samlinger 3, II, 203.

Unge Anders Bay, som var Søn af Borgermester Lille Jens Bay, eiede sin Faders Gaard¹⁾, som laa næst vesten inden Nørreport, og »Poskis jordt«; han har altsaa eiet og boet paa den Grund, Matr.-Nr. 548, det nordlige Hjørnested af Torvestræde, som Anders Paaske kjøbte 1468. Vest for ham boede Morthen Heszenn, altsaa i Matr.-Nr. 549 (Maler Splids Gaard); han var en mindre velstaaende Mand, svarede 3 mk. 1 β i Skat, saa Eiendommens Størrelse svarede godt til hans pecuniære Forhold. Hans Gaard laa op til Rondellen. Peder Rasmussens Boder, som ifølge Beskrivelsen maa ligge op til Rondellen, var ifølge Synsforretningen 7 Fag Hus og passer i Størrelse til Matr.-Nr. 550. Anne Bang svarede 8 β i Huspendinge og stod i 80 mk. Skat; hun hørte altsaa blandt de mest velhavende i Byen, og det passer altsaa fuldstændigt, at hun kan have eiet den store Gaard paa Hjørnet af Snaregade og Hovmeden, hvor der i Midten af Aarhundredet endnu stod en pragtfuld 2 etages Bindingsværksbygning med Jernrækværk og Bænke paa den høie Stentræppe og Lindetræer paa begge Sider. Der blev 1899 foretaget en Udgravning af Grunden i denne Gaard, hvorved det Gjerde, som begrændsede Anne Bangs Gaard mod »Byens Jord« blev funden, saa Gaardens Udstrækning i Middelalderen kunde konstateres, og det viste sig da, at Gjerdet har ligget 10 Alen Øst for den Linie, som fortsætter den fundne Bymur mod Nord. Hvor Bymuren skulde have staaet, fandtes en grusfyldt Udgravning i den Fyld, hvoraf Grunden ellers bestod. Øst for Nørreport boede ifølge Synsforret-

¹⁾ Skattebogen 1586.

ninger den rige Peder Lassen, som foruden sin egen Gaard (8 β Husp.), tillige eiede David Prytzes Gaard (4 β Husp.). I Skattebogen for 1633 nævnes blandt Maren Pedersdatters (Niels Jacobsens Enke) Ejendomme: Sl. Peder Lassens Borgemesters Gaard ved Torvet, og under Mads Paulsens nævnes David Prytzes Gaard, »næst østen inden Nørreport«. I Skattebogen 1646 anføres under Peder Anchersen »Sl. Per Lassens gord Ved Tornitt, han iboer«. Peder Lassen maa derfor have boet i Gaarden Matr.-Nr. 729 (den gamle Postgaard) og tillige eiet Gaarden paa Hjørnet af Nørregade og Provstegade, David Prytzes Gaard; St. Petri Taarn stod nemlig umiddelbart Syd for og lige op til Matr.-Nr. 729. Hans Nabo Ancher Paulsen kan ikke have boet i Provstegade, hvor der kun fandtes Boder; han var Byfoged og en velstaaende Mand, og maa derfor antages at have eiet den nedlagte Frue Kirke, Matr.-Nr. 731 (Blichfeldts Gaard). Ligesom Peder Lassen har han vel benyttet Jorden mellem Provstegade og Muren til Tømmergaard. Øst for ham boede Las eller Lauritz Suur; han var en meget velhavende Mand, som var ansat til 90 mk. Skat og eiede flere Gaarde. Da han svarer 8 β Huspendinge, maa han have boet i en anselig Gaard, og maa derfor antages at have boet i Matr.-Nr. 732, som udgjorde den østlige Deel af Frue Kirkes Bygninger, rimeligviis selve Klosterbygningen. Las Suur benyttede ogsaa Jorden op til »Byens Jord« til Tømmer. Provstegaarden, som laa Øst for Las Suurs Gaard, maa antages at have indtaget Resten af dette Kvarteer indtil Nygade, og har rimeligviis været beboet af Mester Thøger. Provstegade kan ikke have gaaet længere end til Provstegaarden, hvis den overhovedet har existeret dengang, da »Byens Jord« angives at være aaben inde i Provstegaarden. I det 17de Aarhundrede er Provstegaden ført igjennem til nuværende Nygade, og de Grunde, som laa Nord for den, ere udstykkede til Boder, som købte »Byens Jord«.

De øvrige Gaarde, som nævnes i Synsforretningen, ere vanskeligere at faa Rede paa, da det ikke er tilstrækkelig klart, hvor langt Bebyggelsen strakte sig mod Syd mod Østerport. Paa Resens Kort over Randers er der vist en aaben Plads Nord for Graabrødrekirke og nuværende Slotsgade; ved de Kjælderudgravninger, som ere foretagne her 1898—99, har det vist sig, at dette Terrain ikke har været bebygget i Middelalderen, idet der ikke fandtes Spor af opfyldt Grund, og den naturlige Grusbund strax fandtes under Husene. Det kan derfor være tvivlsomt, om Anders Møllers Gaard har ligget umiddelbart op til Porten; han var Forpagter af Slotsmøllen svarede kun 1 mk. 11 β 1 alb. i Skat og havde en lille Gaard (4 β

Husp.), saa den maa nærmest søges i Matr.-Nr. 753, og man maa da antage, at Matr.-Nr. 751, 752 og 754 have været ubebyggede. At Byens Jord var indelukket lige til Muren i hans Gaard, tyder ogsaa paa, at den har været lille og passer til dette Matr.-Nr.s tilbagetrukne Beliggenhed. Hans Nabo Anders Pedersen (Stisen) var en ret velhavende Mand, som var ansat til 60 mk. Skat og eiede flere Boder og en Staldgaard foruden hans egen Gaard, som ikke kan have været stor (4 β Husp.). Han maa antages at have boet i Matr.-Nr. 773—74 (Heerfordts Gaard), som dengang ikke kan have været stor, da Bymuren har staaet, hvor nu Baghuset findes, og mellem den og Stalden havde Anders Pedersen sin Urtehave. Mester Rasmusses Gaard maa ogsaa have strakt sig fra Nygade til Muren, da der stod et Gjerde paa Byens Jord mellem hans Gaard og Anders Pedersens og maa antages at have været Matr.-Nr. 775. Niels Lemskræder, som havde en Have paa Byens Jord, boede ikke her, men derimod i Peder Hoffmands Gaard, som i Skattebogen anføres under Mester Thøger. Han svarede Jordskyld af denne Gaard, men derimod ikke Huspending, saa han kan ikke have eiet nogen Gaard, men har boet til Leie. Peder Hoffmands Gaard (8 β Husp.) er sikkert den store Gaard paa Hjørnet af Raadhusstræde og Torvegade, som siden eiedes af Niels Jacobsen, og hvor Maren Pedersdatter boede som Enke. Claus Smeds Gaard kan ikke paavises, den maa have ligget paa det Sted, hvor Nygade senere blev skaaren igjennem, altsaa Nord for Provstegade.

Det Stykke »øde iord«, som omtales i Retssagerne fra 1599, er det samme Jord, som Helligaandsklosteret fik ifølge Overenskomsten 1505. Det blev efter Reformationen overdraget til Aarhus Hospital sammen med Helligaandsklosterets andre Eiendomme, og af Befalingsmanden paa Aarhusgaard Peder Ebbesen og Forstanderne for Hospitalet, Matz Lanng og Jørgen Samsing solgt til Randers Magistrat, og af den igjen til Befalingsmanden i Randers, Hans Stygge til Holbækgaard. Da Christian III. lagde alle Helligaandsklosterets Eiendomme til Randers Hospital, gjorde dette Fordring paa denne Eiendom, som Hans Stygge sees at have faaet Skjøde paa 1559 af Randers Magistrat. Randers Hospital fik Dom for, at Handelen var ulovlig, men Hans Stygge maa alligevel have beholdt Ejendommen, som efter hans Død gik i Arv til hans Børn, og af dem tilskjødedes Fogden paa Holbækgaard Johan Andersen, 1585. Hans Stygge havde imidlertid ikke eiet hele Jordstykket, Hospitalsforstanderen Peder Pedersen havde kjøbt Grunden paa Hjørnet af Kirkegade og Vester Kirkestræde og kom 1581 ved et Mageskifte

med Hospitalet i Besiddelse af de saakaldte Hospitalsboder, som laa ligeoverfor St. Mortens Kirkes Vestgavl. Efter Peder Pedersens Død købte Borgermester Niels Jacobsen hans Eiendomme, og da han ogsaa købte Johan Andersens Eiendom, blev hele Jordstykket igjen samlet paa en Haand. Nies Jacobsen byggede den store Gaard paa Hjørnet af St. Voldgade og Kirkegade, rimeligviis den samme som endnu i Tredserne stod som en anselig 2 Etages Bindingsværksbygning; han udstykkede det øvrige af Eiendommen og bebyggede den. Hjørnegården nævnes blandt Maren Pedersdatters Eiendomme som »Gaard ved Vesterbro Peder Let iboer«, og ved Siden af boede Anders Bjerregrav.
